

Wibergs tomte

Jenny Nyström i all ära, men sedan 1960 är det Harald Wibergs bild av tomten som gäller. Inte av jultomten förstås, men av *Rydbergs* tomte, midvinternattens tankfulle gårdsväktare. Och vad mera är: han har gjort begreppet tomte känt och synligt över hela världen, från Tyskland (Tomte) och Spanien (El Tomten) till USA (The Tomten), Japan (Tomute) och Korea (T'omten), helt frikopplat från allt vad bullriga prylspridande Santor heter.

Fast det är förstås inte bara Rydbergs tomte, utan ännu mer Wibergs egen. Tomten på *Koltorpet*, den småländska skogsbygdsgård där han från barndomen hade sin hjärterot och som senare blev hans konstnärsateljé. Han hade själv sett honom:

Händelsen utspelades en vinterkväll när Harald var fyra år. Han behövde gå på utedasset. Det var långt och dessutom mörkt. "Mor Anna" lovade honom att han fick sätta sig vid husknuten. Då kom tomten från svinhuset och gick över tunet och in genom ladugårdsdörren. Hade man sett tomten skulle man inte berätta om det, men händelsen

gjorde ett outplånligt intryck på fyraåringen. Under hela sitt liv ritade han den "lille gubben" som han såg den natten. En grå krumbent gubbe med stor näsa, stora händer och röd luva.¹

Harald Wiberg (1908-1986) föddes i Ankarsrum, som sjunde barnet i en bruksarbetarfamilj. (Koltorpet låg två mil därifrån och tillhörde farbror Calle, men Harald bodde tidvis där och köpte som vuxen gården). Vägen till positionen som en av Sveriges mest älskade djur- och naturskildrare kan följas i Ingvar Storms bok *Harald Wiberg: ett konstnärsliv i naturen* (LT:s förlag, 1985). Folkskolan, Hermodskurserna i teckning, kvällskurserna på det som senare blev Konstfack, studierna vid Ollers målarskola, illustrationerna för Åhlén & Holms postorderkataloger, det långa medarbetarskapet i jägarförbundets tidskrift *Svensk Jakt*. Bilderboken *Tomten* (Rabén & Sjögren 1960) blev inledningen till något nytt i hans bana. Men den hade alltså rötter långt tillbaka i tiden. Storm tar inte upp den där natten 1912, utan lägger istället upp det så här:

Myterna är viktiga i Haralds skildring av sin barndoms Småland [...]. Viktigast bland mytgestalterna är tomten som han beskriver med lika mycket respekt som värme, och en viss artighet. För honom är tomten och gammalt skrock en del av en levande folktro som ger vardagen oanade och spännande dimensioner. Och han glömmer aldrig att sätta ut gröten till tomten på julaftonsnatten.

När Harald gav ut [...] en bok med en serie illustrationer till Viktor Rydbergs dikt *Tomten*, så var det inget tillfälligt stickspår i hans arbete. Idén att illustrera Rydbergs dikt hade han fått redan i folkskolan, och under de dryga fyrtio åren mellan de första skisserna och den färdiga boken hade han gjort flera försök att få ihop en komplett bildsvit. Men det stupade ofta på tidsbrist – det kom hela tiden andra

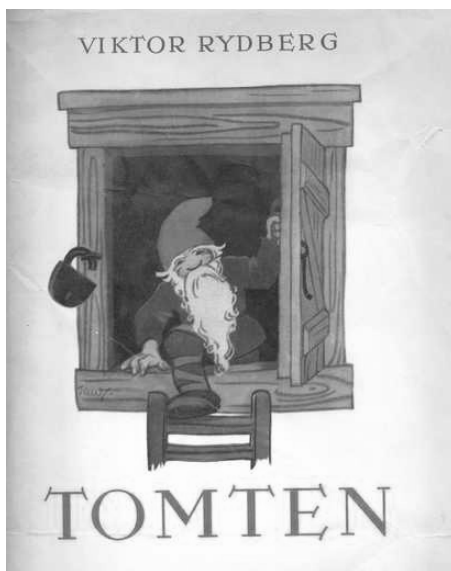
¹ Uppteckning på Wibergsmuséet Konstgården Redberga (Falköping).

illustrationsuppdrag emellan – och ivriga kunder som köpte hans tomtemotiv så snart de hade hunnit torka.

Och på annan plats ger han ännu några ledtrådar till den Wibergska tomtens bakgrundshistoria, trådar som om man så vill kan föras tillbaka till Jenny Nyström:

Det var också under de tidiga åren i Ankarsrum som han hittade den inspirationskälla, vid sidan av naturen, som sedan skulle följa honom genom hela hans konstnärsbana fram till i dag – jultidningarna! [...] Jultidningarna blev hans skola och vidareutbildning ...

Harald var heller inte ensam om idén att ge ut Tomten som en illustrerad barn- och julbok. 1945 hade Valter Juvas finska översättning *Tonttu* publicerats som bilderbok i Helsingfors med illustrationer av Martta Wendelin, Finlands svar på Jenny Nyström. Och denna hade i sin tur följts av tre svenska upplagor (1948-54) på Lindqvists förlag.

Det är möjligt att exemplet stimulerade Wiberg att realisera sin gamla tanke. 1960 hade han i alla fall fått ihop hela sviten och tog kontakt med Rabén & Sjögren. Förlagsdirektören på deras barnavdelning (som hette Astrid Lindgren) var antagligen inte svår att övertyga, för bilderna var mästerverk där Wibergs långa erfarenhet när det gällde att teckna djur, nordisk vinter och svenska hus ensligt belägna kombinerades med en under årtal inlevd tomtegestalt som tycktes lika hemma i Rydbergs dikt som i Wibergs bildvärld. I jämförelse ter sig Wendelins bilder planschartade, och hennes tomte ser ut att kunna komma från vilket julkort som helst. (Den återkom heller aldrig på den svenska marknaden och tycks även ha trängts undan från den finska).

Bilderboksmarknaden är internationell, och exportmöjligheterna var uppenbara. Fast texten var förstås ett problem – kvalificerad poesi är inte lätt att översätta. Lösningen blev att förlagsdirektören åstadkom en barnvänligare och mer lätthanterlig prosaversion, som kom ut i Tyskland redan 1960 (*Tomte Tummetott*), med Astrid Lindgren som enda författarnamn. Den engelskspråkiga versionen (*The Tomten*, 1961) kombinerade däremot marknadsföringsaspekten (Astrid Lindgren) på omslaget med bibliografisk anständighet på titelsidan ("adapted by Astrid Lindgren from a poem by Viktor Rydberg"). Holländare, danskar och färöingar följde den tyska modellen, spanjorer och koreaner den engelska, medan norrmän, japaner och sydafrikaner hoppade över Lindgren och istället lät lokala förmågor anpassa Rydbergs dikt.

Succén gjorde tanken på en uppföljare naturlig. Texten hämtades denna gång från Karl-Erik Forsslund (1872-1941), en författare som delade Wibergs känsla för hembygd, jakt och natur. Forsslund hade börjat som radikal kulturdebattör men hade dragit sig undan från politiken sedan han råkat illa ut i Strindbergsfejdens polariserade debattklimat. Istället satsade han all litterär energi på sitt älskade Dalarna. Hans huvudverk blev den monumentala *Med Dalälven från källorna till havet*,

som trots tio volymer (1918-1939) bara nådde halvvägs till målet. Men han skrev också folkliga berättelser och dikter. En av de senare heter *Räven och tomten* och handlar om hur en hungrig mickel stryker runt gården på julnatten och slutligen utfodras med gröt av dess småvuxne väktare. Dikten är en uppenbar avläggare av Rydbergs – tomten, gården och vinter-natten är så att säga de samma, fast den filosofiska dimensionen har ersatts med ett jordnära fokus på magfrågan. Även versmåttet är en förenklad variant av Rydbergs, med en liknande blandning av tre- och fyrtaktiga rader men utan originalets rytmiska finesser:

Räven tassar över snön,
mellan hagens björk och rönn.
Stjärnorna de blänka.
Rävens mage skriker gällt.
Kilande på vita fält,
räven börjar tänka.

Som utgångspunkt för Wibergs illustrationer var den perfekt. *Räven och tomten* kom 1965, i samma format som föregångaren, och med Forsslunds och Wibergs namn på omslaget. Och även denna gång gjorde förlagsdirektören en prosaversion, och exportmaskineriet rullade igång: *The Tomten and the Fox*, *Tomte und der Fuchs*, *Ræven og Nissen*, *Kitsune to tomute*, *Tonttu ja kettu*, *Tomte en de vos*, osv, alla av Astrid Lindgren.

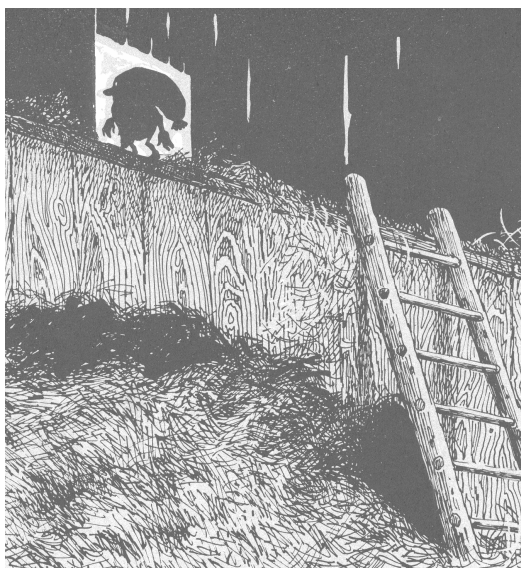
Bara två år senare (1967) kom vad man kanske kan kalla för Harald Wibergs definitiva tomtebok *Gammaldags jul*, med underrubriken *Julen hos Johan-Petter och Tomten*. En mycket tjockare bok, där Wiberg själv står för både teckningar och text, och som beskriver "hur julen förbereddes och firades i gångna dagar", någon gång kring förra sekelskiftet, på gården Kolartorpet (som knappast kan ha legat många fiktionsmeter från Koltorpet). Medan de tidigare böckerna är illustrerade i färg med akvareller så bygger denna på svartvita teckningar

tryckta på grått papper (något som gör användningen av pålagt "riktigt" vitt för t ex månbelyst snö väldigt effektivt). Boken börjar med en realistisk, nästan etnologisk beskrivning av den johanpetterska bondfamiljens aktiviteter, men plötsligt, just när vi fått veta att de var så vidskepliga att de trodde på tomten, så meddelas att denne "förresten bodde i loftboden". I fortsättningen får vi följa människor och tomte parallellt, och det behöver väl inte påpekas att det är den senare som framstår som den mest verkliga gestalten. Inte heller att såväl han som gården och dess djur känns igen från boken *Tomten* (fast svinen är nya). Även räven från uppföljaren dyker upp på ett hörn.

Böckerna om tomten förändrade och lyfte Wibergs karriär. "Från att ha varit ett välkänt namn här hemma, framför allt bland konstnärer och jägare, blev han med sin tomte mycket snabbt ett begrepp också långt utanför landets gränser. I samma takt som han under mitten av 60-talet och under hela 70-talet ombads ta hand om allt större illustrationsuppdrag, fick han en hel rad smickrande utmärkelser, stipendier och priser för sina arbeten" (Storm). I USA utnämndes han till "världens bäste barnbokstecknare" för *Tomten*, och här hemma blev han 1975 tilldelad Elsa Beskow-plaketten. Och själva

urpublikationen har blivit en klassiker – inte bara översatt till femton språk, utan också ständigt omtryckt i nya upplagor, så att den ännu efter nästan femtio år finns i bokhandelshyllorna i många länder.

Astrids tomte

Astrid Lindgrens exporttext är inte något försök att översätta Rydbergs dikt till prosa. Snarare har hon skapat en småmysig och stämningsfull godnattsaga inom det utrymme som diktens ram och Wibergs bilder gett. Med tanke på de utländska läsarna inleder hon med lite allmän tomtekunskap:

The Tomten is awake. He lives in a corner of the hayloft and comes out at night when human beings are asleep. He is an old, old tomten who has seen the snow of many

hundreds of winters. No one knows when he first came to the farm. No one has ever seen him, but they know he is there...

Lite mera mat har smugits in ("Lay me an egg, my jolly chickens, and I will give you corn to eat"), medan grubblet och frågorna har försvunnit. Som i scenen på loftet ("Då har hon mycket att kvittra om / månet ett färdeminne / intet likväl om gåtan, som / rör sig i tomtens sinne"), där Lindgrens tomte istället drömmer sommardrömmar:

Winter is long and dark and cold, and sometimes the
Tomten dreams of summer.

*"Winters come and winters go,
Summers come and summers go,
Soon the swallows will be here,"* thinks the Tomten.

Eller i barnkammaren, där Rydbergs filosofiska undran ("Så har han sett dem, far och son / ren genom många leder / slumra som barn, men varifrån / kommo de väl hit neder?") ersätts av lite hemlighetsfull spänning:

"If they would only wake up, then I could talk to them in tomten language, a silent little language children can understand. But children sleep at night." – And away goes the Tomten on his little feet. In the morning the children see his tracks, a line of tiny footprints in the snow.

Orden om tomtespråket, ett tyst litet språk som djur och barn kan förstå, fungerar som ledmotiv och återkommer i mötet med korna, Pälle, Karo, fåren och hönsen. Kanske kan man uppfatta dem som textens självdeklaration. Det lindgrenska tomtespråket är ett *litet* språk som vänder sig till barn men – i motsats till originalets – inte till vuxna. Förlorat på vägen. Kan inte hjälpas: jag tycker det är lite synd.